

EGY OLYAN APRÓSÁG, MINT AZ ÉG

Orbán Ottó *A világ teremtése* című műve és a hetvenes évek társadalmi valósága

Orbán Ottó 1977-es (a francia karikaturista, Jean Effel szellemének ajánlott)¹ *A világ teremtése és egyéb badarságok* című verseskötete számos vizsgálati szempontot vet fel. Ilyen például a kötet szerepe az orbáni életmű egészében, valamint a szerző verseinek humorosságához, parodisztikusságához való (időben is változó és ellentmondásoktól sem független) viszonya. Ezek azonban korántsem merítik ki az alapos olvasás és feltérképezés lehetőségeit. Nehéz ugyanis eltekinteni a kötet címadó darabja, *A világ teremtése* eposzparódiájának esetleges közéleti/közérzeti-társadalomszemléleti vonatkozásaitól.

Így vizsgálva az olvasottakat, (akármily tréfás, görbetükörszerű, mégis releváns) Kádár-korallúzióként is értelmezhető a mű, s egészen új értelmet nyerhet az is, hogy a korabeli társadalmi valóságra adott, áttételes reflexió fikcionalizált környezetben (a mennyországban) játszódik, azonban jelzésértékű, hogy az alapvető általános műveltség irányából is könnyen beazonosítható, hozzáférhető hagyományokat mozzgatva, azokra építkezve alakítja ki a maga groteszk-abszurd világképét. Szereplői a keresztény kultúra eredetmítoszként is funkcionáló teremtéstörténetének (mondhatni: a világ legismertebb narratívájának) főszereplői: az Úr, Ádám, Éva, Lucifer – és az angyalok kara. Amennyiben valóban a kor kádárista Magyarországára az allúzió másik eleme/közege, a párhuzamvonással járó ironizálás rögtön két irányban is érvényes; egyrészt (és jóval feltűnőbb módon) a keresztény teremtéstörténet merész profanizálásaként, de ugyanakkor az „egy az egyben” a hetvenes évek végén

nem megfogalmazható rendszerkritika sajátos *elemeléseként*, a képzelet tartományába távolított perspektíva felől nézve is jelentések a párhuzamok.

Azonban nem is feltétlenül kell felfedeznünk konkrét vagy kevésbé direkt világtükrözési vagy kommentárjellegű, reflexív gesztusokat *A világ története* szövegében ahhoz, hogy adott esetben (tág értelemben vett) politikum értelmezési tartománya felől is olvashatóvá váljék számunkra a mű. A fikcionalizált világ teremtésének (egyben önreflektív – a világ teremtéséről szóló mű világot maga a szerző teremt meg a teremtéstörténet leírásának aktusával) eljárása egyszersmind a kor szaks nap valóságától való gesztusértékű elfordulásként is értelmezhető: a tapasztalt valóság, a mindennapi életünk terének és jellemzőinek, beidegződéseinek, kultúrájának és főleg berendezkedésének elutasításképp. (Ahogy Schein Gábor is megjegyzi Orbánról írott szócikkében a *Magyar irodalom* lapjain: „*A kívülállás nem utolsósorban a színre vitt lírai én és a színre vitt lírai én történeti és hétköznapi szituáltsága közt húzódó töréséből fakad, vagyis abból, hogy a 70-es évek hétköznapijai, amelyek az egyidejű tapasztalat számára mintegy a történelmen kívüli, sötét időtlenségben telnek, nem nyújtanak támpontokat az én történetiségének feldolgozásához*”).² Annak a valóságnak tudatos (morális alapú) elutasításáról van szó, amelyet György Péter így ír le *A hatalom képzelete* című művében: „*A Kádár-rendszer sikeressége részben (...) egy új, objektív adottságként látott és megváltoztathatatlan bizonyosságként és szubjektív tapasztalatként naponta átélt társadalmi valóság-fogalom elfogadtatásának sikerén alapult, ám az utóbbi*

már nem nélkülözhetette a fokozatosan módosuló, az erőszak és a türelem folyamatosan változó egyensúlyán alapuló konszenzust.³

A világ teremtését egyfajta (Orbántól korántsem idegen) áthallással lényegében intellektuális síkon is elgondolható, zavaros-sötét semmi-állapot előzi meg („Ez az ő, ez az ő, ez az ősköd itt”),⁴ melyből lényegében egy passzív-véletlen aktus (a „hősköd” atom „kábulása”) hozza létre az élet tobzódását: „kifut a fázékból a mennybolt”.⁵ A világ így kialakuló működésére sajátos logika, afféle bumfordi rend válik jellemzővé: „általános relativitás, / mely relatív ugyan, de általános, / mert több pontján is a semmivel határos, / amiben, mint majdan az őstulok, / föl-alábolyognak a kvantumok”.⁶ E sajátos, bohókás összefüggésrendszer (tehát: általunk ismert világunk) kialakulása a semmiből valamivé vezető út a prológusban (*Nyitány*) lényegében az ősködtől az ősgomolyig vezető folyamatként jelenik meg: „ez az ő, ez az ő, ez az ősgomoly”.⁷ A folyamat leírásában nem találunk isteni beavatkozásra utaló momentumokat, de azokat kizárókat sem. Ez a mű címével összefüggésben voltaképp késleltetésként felfogható feszültségfokozó eljárás készíti elő az anyagok színrelépésének humoros-meglepő, váratlan hatását a *Nagygyűlés a teremtés kezdetén* egységben. Lényeges momentum, hogy a teremtés kezdetén (annak első momentuma gyanánt) tartott nagygyűlés első fel szólalója az Első Angyal, aki, mint emlékezhetünk rá a szereplők felsorolásából, „teljesen hülye”.⁸ A mennyei kulisszák közt lényegében képviselői felszólalásra emelkedő, inkompetens illető a formális megszólalási formulák közhelyesen üres retorikai sémáit halmozza, beleértve a terpeszkedő, kiforgatott kifejezések használatát is („megkezdjük e gyűlés színrevitelét”).⁹ A teremtés dicséretének ecsetelésébe a korszak hivatalos, pártállami retorikájára emlékeztető szövegek keverednek: „az a töretlen lendület, az a nehézségeken úrrálevő / alkotókedv és teremtőerő, / mely mindig megtalálja a helyes utat”¹⁰ vagy: „az Úrnak az a dicső és egyedülálló, / páratlanul nagyszerű és forradalmi tette, / mellyel örökre beírta nevét / az általa teremtett történelembe.”¹¹ A komikus hatást fokozza, hogy a dicshimnusz (ahogy a szakasz címe is elárulja) a teremtés kezdetén, nem pedig bevégeztével, a lezajlott munkafolyamat végpontján, annak eredményeit kiértékelve hangzik el, tehát lényegében üres és jelentéstelen – egyetlen kommunikációs gesztusa kimerül a hízelgő optimizmus hallatásában. A mű megjelenésekor, az ún. érett kádárizmus korszakában már magában ez, az (akaratlanul is) önmagát leleplező beszédhelyzet alkalmazása is komikus hatást válthatott ki, az olvasó számára ismerős konnotációkat, ismert retorikai konvenciókat felidézve.

A Harmadik Angyal (aki, ugyebár, „ha mód van rá, viszonylag értelmes”)¹² felszólalásában már felsejlenek a teremtés, mondhatni, „gyártási aspektusának” konst-

rukciós és kivitelezési hibái. Különösen jellemző momentum, hogy az Úr az ég teremtéséhez nem megfelelő alapanyagot használt, olcsó, spórolós megoldása azonnal észlelhető problémákhoz vezet: „Nem mondom, probléma lesz elég, / vegyünk csak egy olyan apróságot, mint az ég, / ami sohasem lesz egészen tiszta / és meglátszik majd rajta, / hogy az Úr a semmiből fuszta, / és folyton dörög és beázik”.¹³ A visszafogott teremtéskritikát is magában rejtő angyali felszólalás természetesen sajátos vörös farokkal zárul (mivel „...hogy jön ez és a többi az alkotás örömehez, / amit a lélek teremtés közben érez!”):¹⁴ „Éljen bölcs tanítónk és nagy vezérünk az Úr! / Éljen és virágozzék az egész azúr!”¹⁵

A közvetlenül ez után következő, *Az ember meggyűrése* című szakasz esetében a kor átlagemberének, pontosabban: a korban államilag idealizált eszményi embernek a karikatúráját hozza létre az Úr, azét az emberét, akinek „fejében nincs kárhozatos eszme”¹⁶, s már eleve „kezeben egy brossúrával”¹⁷ teremti, valamint „feje helyén egy plakát”¹⁸ található. Magyarán eleve utasítások és szabályok szerint élt életre teremtetik (lényegében hivatalnoknak, kádernek), ideológiailag megfelelően orientált, feje (tehát agya mint gondolatai és érzelmei helye), valamint arca (tehát legfőbb megkülönböztető jegyeinek, individualitása legfontosabb legfeltűnőbb kívülről leolvasható markereinek szimbóluma) helyett is egyenarcként viseli a propaganda egyik legfontosabb felületét, a plakátot. Személyiségének főbb (előírányzott) jellemzői: „munkacsatában meg nem előzik, / remekül szervez és jól időzít, / edzésben van ösztől őszig, / nem iszik, nem nőzik, / minden feladatára rátermett: / üdv a teremtett kádernek!”¹⁹ A Második angyal kritikai észrevételeire nem fogékony Úr az éghez hasonlóan az ember teremtését is összezsapva végzi el (*Az ember receptje [az Úr szakácskönyvéből]* című passzus alapján: föld mellett csapvízből, tyúktojásból, élesztőből, puskaporral és kaporral fűszerezett massa gyanánt), mégpedig abból a célból, hogy elmondhassa: „a gazdasági versenyben az Úr / egy fényévvel vezet.”²⁰ Mindezek olyan (noha nagyívűen általánosított) tréfák, melyekben (korántsem véletlenül) egyszerre fogalmazódik meg a kor gyártási és építési-építkezési eljárásaival járó hibák kritikája, valamint az erre az időszakra jellemző, az esztétika és az elkülöníthetőség helyett a funkcionalitásra és homogenizálásra helyezett hangsúly²¹ és „a szocialista ember” képzetének személyiségkorlátozó és -torzító elgondolása közötti párhuzam, az agresszív egységesség megformálásának szándékában. Ez az Orbán művében felismert összefüggés anyag- és térformálás, valamint az egyén személyiségbeli (uniformizáló akaratú) átalakítási programja közt lényegében azt a kapcsolatot láttatja, amiről György Péter is beszél korábban már idézett művében: „Ugyanakkor és ugyanott volt jelen a folyamatos elnyomás és a társadalmi egyenlőség megteremtésének di-

namikus utópiája. Az új városképek, a homogén kulturális terek kialakításának, tehát a modern, szocialista Én reprezentációjának programja, majd a hetvenes évek végétől fokozatosan érzékelhető csődje.²²

Noha a teremtéstől és az „istenített kéglitől”, a Paradicsomtól, ahogy a következő versegység címében áll, *Az első emberpár teljesen el van ragadtatva*, azonban hálaénekükbe az elégedetlenség szólamai vegyülnek, a kikapcsolódás, az éjszakai élet („egy jó rázás”, jó verekedés, nő, pia), valamint valami értelmes tevékenység („legalább melózni lehetne valamit, / lenne csak egy ici-pici változatoság”)²³ hiányolásával végül Éva fogalmazza meg, hogy az otthon gyanánt kapott „leghaladóbb és leggyönyörűbb világ” „a teremtés legelső gicsce”. Megszólalásuk végül (szintén a vörös farkok retorikai mintázatára emlékeztető módon – „De ez szigorúan csak a magánvéleményünk, / a nyilvánosság előtt örülünk, hogy élünk”²⁴) visszakanyarodik a kötelező hálálkodás üres szólamához. Művében az utólagosan, tehát már egy másik kváléból visszatekintő (így magától értetődően megváltozott kontextuális keretek közt értelmező, szándékát tekintve nem jelen idejű leírást generáló, hanem alapvetően *rekonstruktív*) tekintettel vizsgáló György Péter hasonló helyzetleírást ad a korszak *hangulatáról* (Simó Sándor *Szemüvegesek* című filmje kapcsán kifejtett gondolatmenetében): „Kibontakozóban volt hát az új paradigma a nőkkel, lakáskereséssel teli kényszerűség hálójában leélt, még meg sem kezdett, de befejezett élet, mint a filmben elhangzik, előre tudjuk, mi lesz a vége. Ugyanakkor szűnt meg tehát az építészeti progresszió, amikor, a hetvenes évekre, véget ért az ártatlanság kora. 1970 után Szabó István már nehezen forgathatta volna le a Szerelmesfilmet, mert az (ál)naiv idill minimális hitelességének esztétikai feltételei egyszerűen kivesztek a mindennapokból”.²⁵ Ez, az „(ál)naiv idill” időszakának általánosan megtapasztalt végetérte egyben „közérzetileg” is lehetséges további magyarázatként szolgálhat arra nézvést, hogy fikciós-alternatív Kádár-rendszerének félfantáziavilágát miért pont a teremtés idejébe, a látszólagosan idilli, valójában azonban kiábrándító képet nyújtó, tehát *álságos* Paradicsomba helyezhette Orbán Ottó.²⁶ Orbán mennybéli Magyarországa vagy magyar mennyországa egy ilyen olvasatban nem pusztán az ironikus *ellentézés* színtere fantázia és realitás közt, hanem párhuzamosságok felmutatásának terepeként is elgondolható; amennyiben a valóságot sokkal inkább tükrözi-modellezi a fikció világa, mint ellentétes minőséget hoz létre annak negatív vonásait szemléltetendő. Az Orbán-féle menny és Paradicsom esetében ugyanis a „rendszer” önmagát értelmező beszéde és az általa megteremtett valóság közt pontosan ugyanolyan feszültség áll fenn, mint a hetvenes évek Magyarországanak mindennapjaiban: míg a retorikai szólamok (még a kritikusabbak is) rendre a dicséret, a hála és főleg az erények hosszas ecsetelé-

sének kiüresedett, semmitmondó, önműködő retorikáját valósítják meg, a propagandisztikus beszéd által megjelenített kép és a megtapasztalt, hétköznapi valóság közt mind kevesebb a fellelhető közös pont; ez vezet ahhoz a (természetesen allegorikus-parodisztikusan szelídített, mégis pontosan megragadott) illúzióvesztés- és kiábrándulásélményhez, melyet az Orbán-féle Ádám és Éva már rögtön ekkor, műbéli színrelépése alkalmával megfogalmaz.

Szintén jellemző a mű szemléletére, hogy mikor *A három angyal mindenben szabad kezet kap*, tehát valamiféle mennybéli „decentralizációs” folyamat kezdődik, a fafejű angyalok kara döntésképtelenné és inkompetensnek bizonyul. Holott *„A várva várt perc elérkezett / (...) / az Úr ezután csak elvileg vezet! // (...) nincs többé központi teremtés, / (...) / az Úr a hatásköre egy részét leadta!”*²⁷ s mint a Második Angyal hozzáteszi, *„az angyal a világon igazít / és csinál a talmiból igazít!”*²⁸ az angyalok kara tanácstalansággal reagál a helyzetre: *„De mit? De mit? De mit?”*, mire az Első Angyal bármiféle konkrét elképzelést nélkülöző válasza az immáron mindenféle tényleges jelentését veszített ideológia szellemében felel: *„Részletkérdés, csak legyen benne hit!”*²⁹ A mennyország problémái tehát nem pusztán az Úrtól erednek, hanem rendszerszintűek, a világ dolgainak egyengetése pedig kimerül a munka látszatának felmutatásában, az önmagáért való bürokráciában, ahogy azt a Harmadik Angyal félig-meddig öntudatlanul be is vallja: *„az angyal nem jön zavarba, / az ügy hamar le van zavarva, / az angyal lelke annál boldogabb, / minél inkább intézi a dolgokat.”*³⁰ valamint: *„Van itt ész épp elég. / Mit siessünk. / Nem ég az ég. / Elkezdjük a fejlesztést. / Írunk egy felterjesztést.”*³¹

A felterjesztés pedig nemcsak a korszak bürokratikus látszatintézkedéseinek általános szimbólumaként jelenik meg a műben; egy konkretizálódó olvasat (mely jelen dolgozat kísérletének is tekinthető – amennyiben rendszerkritikus műként olvassuk *A világ teremtését*: miben és mennyire az, milyen rendszert mutat olvasójának, s azt milyen szempontok szerint, miben kritizálja?), akár egy direkter utalást is felfedezhetünk. E felterjesztés ugyanis *A mennytanács döntése a sztriptíz feltalálásáról*. Ez a döntés egyrészt dramaturgiai-
lag a kísértés lehetőségét teremti meg, ezen a ponton veszi fel udvaribolondszerű karakterisztikája helyett-mellett konvencionális (luciferi) szerepkörét a Második Angyal. S mint az *Úr doktori értekezéséből* kiderül a „mennyidegen”, bukott angyalról: *„A kigyó is, mint olyan, a Teremtő mása, / bár kétségkívül gyanús a származása, / de azt tanítja a Világszellem, / legjobban, ha mi vagyunk magunk ellen”*³² tehát afféle belső ellenzékeként funkcionál a hatalmat gyakorló Úrral szemben. A sztriptíz feltalálása mint párthatározat („malasztban betyegni az Úr parancsa”),³³ mely „a mennyei értéktöbblet”³⁴ növekedését szolgálja, akár a korban számos vi-

tát (és tiltakozást) kiváltott, híres 1973-as népesedéspolitikai határozatra³⁵ ([1040/1973. (II. 13.) MT. határozat] – mely „alapvetően a családok átlagos gyermekszámának növelésére irányult”)³⁶ adott reflexióként is felfogható.

A következő részben (*A paradicsomot teljesen konszolidálták*) Ádám és Éva vetnek számot a „kissé ütődött” Paradicsom lehetséges alternatíváival – mely dilemma az Amerikába először *A világ teremtése...* kötet megjelenése (1977)³⁷ előtt egy évvel (az iowa-i International Writing Program keretében) kijutó Orbán Ottót ekkortájt bizonyíthatóan foglalkoztatta:³⁸ „Mondják, hogy máshol sokkal szebbek vannak, / mondják, hogy vannak más naprendszerek, / ahol sokkal jobban üdvözülnek az emberek. / De mihez fogna a kényelmes lélek ott, / aki ehhez az édenhez szokott?”³⁹ Ennek egyik bizonyítéka lehet az 1979-es *A visszacsavart láng* kötet egyik (1977-re datált), az amerikai út ihlette *Vásárnap egy amerikai kisvárosban* című darabja, melyben Amerika leírása során több esetben is vallási-bibliai képzetársítások jelennek meg,⁴⁰ a vers záróképe pedig paradicsomi-édenkerti asszociációkat működtetve láttatja a békeesség kertjeként az idegen tartományt: „s a hippí szél szelleme is bár huhog a fák közt / (...) / a tanulás elöl szökik / e »szívbemarkolóan szép« kertjében a békeességnek / (...) / ahogy az eszmény-összkiadás első agyagtáblái előtt // és azután is / akárhány emberbőrbe kötött pótkötet után”.⁴¹

Miután Ádám megjegyzi, hogy sajátos paradicsomuk, noha „Kissé ütődött, de azért finom”, Éva válaszul olyan transzparens parabolisztikával karikírozott megszólalással felel, mely az egész mű talán legdirektebb párhuzamvonását jeleníti meg a korabeli közelmúlt és jelen történelmi folyamataival – a Rákosi- és a Kádár-rendszer, a sztálinista alapú (kemény), majd a kádári (puha) diktatúra és konszolidáció, az ún. fridsiderszocializmus⁴² időszakai paradicsomi verzióinak⁴³ összehasonlításával: „És ma már nem úgy van itt mint régen, / ma már nem festik át a felhőket az égen, / ma már az embert nem kell folyton nyírni, / ma már lehet egy kicsit sírni, / ma már csak emléke kísért a múltnak, / ma már a módszerek kifinomultak, / s a lelkek sem kárboznak már rakásra / és egyre többnek van barlanglakása,⁴⁴ / ma már így-úgy elüdvözül az átlag – / ma már az egész teremtés konszolidáltabb.”⁴⁵

Az első emberpár utolsó műbeli megszólalásának zárata egyszersmind az állami politika számára ideális átlagember, a politikai ügyekbe beleavatkozni, azokban aktívan részt venni nem kívánó, de a központi vezetés tevékenységére reménytelen optimizmussal tekintő kisember szólama: „Törje a sugarát a Központi Nap, / míg ragyog erről valamit központilag; / van nekem épp elég fontos dolgom, / egy népes családról kell gondoskodnom – / akiknek nem ízlik a paradicsom, nem eszik! – / én üdvözülök, ha a srácaimat / a világegyetembe fölve-

szik!”⁴⁶ Ez az ideológia már láthatóan eltér a mű eleje felé, a teremtés kezdetén felvázolt, célulvú pragmatizmustól, s rímél arra, ahogy a Kádár-rendszerben „a kormányzat fokozatosan depolitizálta, sőt dezideologizálta a privát szférát, a szabadidő eltöltésének módjait és a »kellemség«, a szórakozás világát.”⁴⁷ Efelől olvasva *A világ teremtése* zárlatában Orbán Ottó Ádámja (tehát allegorikus paradicsomi társadalmának „átlagember”) és az Úr (mint felső vezetés, „Központi Nap”) közt hasonló feltételek és elvárások teremtette, hasonló (paternalista) viszony képződik meg, mint a mű keletkezési idejének magyar társadalmá és az állami vezetés közt: „A korábbi túlideologizáltságot egyre inkább a fogyasztásra, az emberek privát életét békén hagyó pragmatizmusra építő – vagy éppen rájátszó – paternalizmus váltotta fel.”⁴⁸

A lényegében epilógusként szolgáló *Zárókép*ben Johann Wolfgang Goethe („miniszter”) lép színre, újrafogalmazva a mű sajátos kedélyes kiábrándultságélményét: melynek értelmében az ember alapvetően „becsüli az Úr kegyét”, hiszen nem az a fontos számára, „hogy ifjan az Úr mit akart itt”, mondván „már az is fényes eredmény, / hogy írni-olvasni tud a teremtmény, / nem is említve azt, hogy költeni, / azaz levegővel hurkát tölteni”.⁴⁹ Ezen a ponton Orbán költészetének egyik „rögeszmésen” ismételt, számtalan változatban újra- és újrafogalmazott alapgondolata jelenik meg, nevezetesen „a költészet hatalmáé”, mely lényegében a rideg és közömbös (ez esetben leginkább: barbár és hülye)⁵⁰ világ erre színleg alkalmatlan, mi több, ellenséges közegében, csodával határos (egyenesen: csodás) módon mégis munkál, képtelenséget visz tehát véghez, lehetlent ér el, egyszerre csoda és – lévén a világ megváltoztatására maradéktalanul mégsem alkalmas – kudarc is, trükk és illúzió („levegővel hurkát tölteni”). Ennek a minden öniróniája (egyszerre olcsó trükként, szemfényvesztésként is láttatott) dacára is pátoszos, transzcendens csodának köszönhető, hogy „helyben előáll az elme / legigazibb és fényes győzedelme”.⁵¹ Goethe, a Misztérium Minisztérium minisztereként itt általában jelképezi „a költőt”,⁵² tehát azt a művészt, aki képtelen-lehetetlen szélmalomharca eredményeképp az alkotás nagyszabású aktusa által ismeretlen szférákkal áll kapcsolatban, mondhatni, közvetítő közegként transzcendens és hétköznapi, égi és földi (isten és ember) közt, ahogy arra a *Zárókép* felütése, a mennybéli és földi tartományok közt (ügyintézőként, diplomataként) szabadon közlekedő „miniszter” képzete is utal: „Bizony, ha az ember miniszter, / útra kell kelnie x-szer, / ezért is becsüli az Úr kegyét, / mennyébe érvényes szabadjegyét”.⁵³

A *Zárókép* értelmezése felől újraolvasva a *Nyitány*, többletértelmet nyer az Úr vagy bármiféle isteni entitás teljes hiánya a nyitószakaszban; a *Nyitány–Zárókép* ugyanis, úgy vélem, eszmei értelemben keretezi a művet, mely keretben így az isteni (tehát emberi és köz-

napi lépték fölötti) absztrakciós szinten nem a szó szoros értelmében vett (vallási) transzcendencia áll, hanem az „ösködben” az „atom hősködését”, a világ „tágulását” előidéző, szabad szellemiség megnyilvánulása, a költészet, mely „légnemű” megfoghatatlanságában („több pontján a semmivel határos” vö. „levegővel hurkát tölteni”) mégis valós és „komoly”. A mű kerete tehát (el térve a közé foglalt „filozófiai operett” egészétől) inkább tekinthető a számos orbáni ars poetica-változat egyikének,⁵⁴ s mint ilyen, ismerve a költészet hatalmának Orbán értékrendjében elfoglalt, kitüntetett helyét, érthető, hogy a szerző számára (mind a parodisztikus teremtéstörténeti, mind az esetleges görbetükörszerű

társadalmi allegória-vonatkozáshoz képest is) „nem vicc, mert komoly”.⁵⁵

Összegzésképp elmondható, hogy Orbán Ottó mindezidáig érdemben nem elemzett-vizsgált műve legalább három szinten is – láthatóan – lényeges és továbbgondolásra ösztönző kérdéseket vet fel. Mind a szerző humorhoz és paródiához való viszonya tekintetében, mind blaszfemizáló apokrif-teremtéstörténetként (egyszersmind *Az ember tragédiája*- és *Faust*-allúzióként), mind pedig az életmű rendszerváltozásig tartó szakaszának talán legdirektebben „rendszerkritikus” és társadalmi-közéleti problémákat tematizáló darabjaként. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 A kötet Mayer Gyula készítette illusztrációi is az ő 1945-ös *La Création du Monde* (*A világ teremtése*) című művét idézik.
- 2 GINTLI Tibor (főszerk.), *l. m.*, 1022. (a fejezet szerzője: SCHEIN Gábor)
- 3 GYÖRGY Péter, *A hatalom képzetele. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*, Magvető, Budapest, 2014, 29.
- 4 ORBÁN Ottó, *A világ teremtése és egyéb badarságok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977, 13. (A mű vonatkozó szakaszaira a továbbiakban e kiadás alapján hivatkozom.)
- 5 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 6 Hivatkozott kiadás, 13–14.
- 7 Hivatkozott kiadás, 14.
- 8 Hivatkozott kiadás, 11.
- 9 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 10 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 11 Hivatkozott kiadás, 15.
- 12 Hivatkozott kiadás, 11.
- 13 Hivatkozott kiadás, 16.
- 14 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 15 Hivatkozott kiadás, 17.
- 16 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 17 Hivatkozott kiadás, 18.
- 18 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 19 Hivatkozott kiadás, 19.
- 20 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 21 „1970 után (. . .) . . . A nagyüzemi építészet alkalmazatlan volt a progresszió fogalmának értelmezésére is: a kortárs építészet kommersz kompromisszumainak kora jött el: Finta József és munkatársai nagy korszaka: a technikai megbízhatóság és a teljes szellemi üresség épületeinek sora.” GYÖRGY Péter, *l. m.*, 157.
- 22 Uő, *l. m.*, 68.
- 23 Hivatkozott kiadás, 22.
- 24 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 25 GYÖRGY Péter, *l. m.*, 157.
- 26 E tekintetben nagyfokú hasonlóságot mutat Orbán műve Gergely Ágnes egy évvel később megjelent, *Kobaltország* című kötetével, mely szintén fikciós közegbe helyez (teremt) a korszak napi valóságára is rímelő momentumokkal teletűzdelt világot, melyről nem véletlenül írja Lengyel Balázs korabeli kritikájában, hogy „[B]erendezkedése más – társadalmi szempontból nem modell, nem egyfajta parabola.” LENGYEL Balázs, *Mozgásterek. Gergely Ágnes: Kobaltország, Fodor András: A bábu vére = L. B., Verseskönyvről verseskönyvre. esszék – irodalomról*, Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001, 177.
- 27 Hivatkozott kiadás, 24.
- 28 Hivatkozott kiadás, 25.
- 29 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 30 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 31 Hivatkozott kiadás, 27.
- 32 Hivatkozott kiadás, 32.
- 33 Hivatkozott kiadás, 29.
- 34 Hivatkozott kiadás, 30.
- 35 „Az 1956. évi forradalom leverése után a kormányzat fenntartotta a legálisan végrehajtható művi vetélések rendszerét. Ezzel egyébként nemzetközi elszigeteltségén is próbált javítani, figyelembe véve azt, hogy az 1960-as és 1970-es években mind Európában, mind Észak-Amerikában általános elmozdulás volt megfigyelhető az abortuszok megkönnyítése, illetve legalizálása irányában. Ugyanakkor a termékenység rendkívül gyors visszaesése aggályokat keltett mind a kormányzatban, mind a közvéleményben különösen azért, mert pl. 1963-ban Magyarországon volt a legalacsonyabb nyers születési arányszám a világon. Ezért a pronatalista politika szelidebb, családi motivációt befolyásoló intézkedései kerültek bevezetésre. Ilyenek voltak a különböző lakáskedvezmények, a családi pótlék ismételt megemlése és kiterjesztése, különösen az 1968-ban bevezetett gyermekgondozási segély. Ennek kétségkívül hatása volt részben a termékenység visszaesésének leállításában, részben bizonyos mértékű emelésében. Különösen jelentős volt társadalompolitikai szempontból a gyed kialakítása, ami nem fix összegben, hanem az érintett nő fizetésének százalékában határozta meg a juttatás nagyságát. A gyest ugyanis elsősorban és hosszabb ideig csak az iskolázatlan, alacsony képzettségű segédmunkásnők vették igénybe. A gyed bevezetése az intézményt valamennyi társadalmi és kulturális rétegben általánossá, elfogadottabbá tette. Mindazonáltal a termékenység alakulásában lényeges javulás nem következett be és Magyarország nemzetközi, európai viszonylatban is a legalacsonyabb termékenységű országok közé tartozott ebben az időszakban is, ezért 1973-ban egy népesedéspolitikai programot alakítottak ki és kezdtek meg. Az 1973. évi programnak pénzügyi vonatkozásai is voltak, így a terhességi, gyermekágyi segély és a családi pótlék lényeges növelése. Speciális kedvezményeket biztosított ezenkívül a lakásellátásban. A három- és többgyermekes családoknak viszonylag rövid időn belül alacsony bérű tanácsi lakást, az új házásoknak pedig kamatmentes vagy alacsony kamatlábú kölcsönöket biztosított.” KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.), *Magyarország a XX. században II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és*

- felekezetek, gazdaság, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000, 247–248 (Interneten: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/96.html> - letöltve: 2017. dec. 12. - kiemelés tőlem: Ny. G. Á.)
- 36 MONI GL István (öa.), *A központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései. Demográfiai tájékoztató füzetek* – 8., Budapest, 1990/1., 18. (Interneten: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tajekoztatofuzetek/issue/view/487> - letöltve: 2017. dec. 12.)
- 37 A kötet címadó darabját a Digitális Irodalmi Akadémia 1967–1975-ös keletkezéssel datálja.
- 38 Ugyancsak emellett érvelnek Orbán nyilatkozatainak hasonló tárgykörű gondolatmenetei amerikai útja-útjai kapcsán, pl.: „... ez '64-ben történt, az a gazdagság, ami akkor Nyugat-Európában fogadott, a mi akkori állapotunkhoz képest volt akkora ugrás és volt akkora különbség, mint ahogy aztán tíz évvel később az európai és az amerikai életvitel és életmód közti különbség. Tehát azért a Föld gazdagságáról, annak a gazdagságnak különféle lehetőségeiről kezdett fogalmam lenni, hogy ez fogékonyságot is jelenthet, felszabadító energiát és szellemet, és ugyanakkor közöny is, és buta büszkeséget is. Ezt azért szembesíteni tudtam azzal a hihetetlen méretekből és drámai módon megnyilatkozó szegénységgel, ami Indiában elsősorban megdöbbentett, és ami rádöbbentett arra, hogy van a Földnek olyan pontja, nem is egy, ahonnan nézve én éppen olyan gazdag amerikai vagyok, mint azok az amerikaiak, akiket én Salzburg és Bécs között, az Orient expresszen láttam, akik Olsonnak az Európa napi öt dollárért – akkor még annyiba került – útikönyvét tanulmányozva nézték a vonatból Ausztriát, és gótikus katedrálisnak vélték egy linzi gyárépületet. Hát, nagyon sok állomása volt ennek az önismereti tanfolyamnak. Kiemelkedő állomása volt a három amerikai út, de azért minden egyes országnak, amit időközben sikerült meglátogatni, valamilyen módon szerepe volt. Ez megmutatkozik a versekben is. Nem turista-verseket írtam, hanem mindegyikben valamilyen módon ez a helyét kereső magyar vagy közép-európai figura jelenik meg, amelyik valamilyen módon vagy a világot próbálja értelmezni, vagy magát...” ORBÁN Ottó–KABDEBŐ Lóránt (szerk. és jegyz.: NYERGES Gábor Ádám), *Szín pompás ostrom lángoló házzal*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2016, 284–285.
- 39 Hivatkozott kiadás, 33.
- 40 Ilyen nemcsak az Aranykapu (Golden Gate) híd és Szent Ferenc öble (San Francisco Bay) nevével való játék, hanem a felszálló repülő után megfigyelhető „biblikus jövendölések kedvelt anyaga az elemi hamu”, valamint „a jelenések gázfelhői mögött a rozsdamentes szerkezet” is. ORBÁN Ottó, *Vasárnap egy amerikai kisvárosban* = O. O., *A visszacsavart láng*, Magvető Könyvkiadó, 1979, 48–49.
- 41 Uő., *l.m.*, Uo.
- 42 „1960-tól kezdve nőtt a lakossági megtakarítás, és a biztonságos felhasználási lehetőségek következtében a megtakarítási hajlandóság is. (...) ...mindehhez csak hozzájárult a család polgárosulása, vagyis, hogy a család gazdaságilag elvileg egyenlő felek felbontható szerződésekként kezdett el létezni. (...) A két [a '60-as és '70-es – Ny. G. Á.] évtized hatalmas és pozitív változásokat hozott a munkásság anyagi életkörülményeiben. De a régi hiányok helyében sok új keletkezett. Az új szükségletek, annak ellenére, hogy sokszor nem állt mögöttük fizetőképesség kereslet (vásárlóerő), meglehetősen nyomás alatt tartották a párt- és állami vezetést, a gazdaságpolitikát. Ez a feszültség az államszocializmus egyik sajátossága. A társadalmi igények nem ütköztek komoly korlátokba (s ezeket a természetben és pénzbeni központi ellátás, az ingyenes, állampolgári joggal járó társadalmi juttatások tovább tágitották).” FÖLDES György, *A Kádár-rendszer és a munkásság, Eszmélet*, 1993/3. (Interneten: http://www.eszmelet.hu/foldes_gyorgy-a-kadar-rendszer-es-a-munkassag/ - letöltve: 2017. dec. 12.)
- 43 Id. még: „és attól se tarts, hogy innen kiűznek, / csödbe jutna akkor az üzlet, / inkább csodáld a glóriás puccot / és szerezz be egy-két divatos cuccot, / mert egyből megjön az életkedved” Hivatkozott kiadás, 30–31.
- 44 Ld.: 34-es lj. („Az 1973. évi program... Speciális kedvezményeket biztosított ezenkívül a lakásellátásban.”)
- 45 Hivatkozott kiadás, 34.
- 46 Hivatkozott kiadás, 35.; illetve: „Ekkor, a hetvenes évek közepén új intézkedéseket hoztak a munkások továbbtanulásának segítésére, a munkahelyi ösztöndíjaktól az érettségi nélküli egyetemi felvétel lehetővé tételéig.” FÖLDES György, *l.m.*, Uo.
- 47 AGÁRDI Péter, *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájához, Eszmélet*, 1993/1. (Interneten: http://www.eszmelet.hu/agardi_peter-kozelitesek-a-kadar-korszak-muvelodespolitikaja/ - letöltve: 2017. dec. 12.)
- 48 Uő., *l.m.*, Uo.
- 49 Hivatkozott kiadás, 36.
- 50 Id. 10. lj.
- 51 Hivatkozott kiadás, Uo.
- 52 Erre utal a zárószakasz utolsó két sorának zárójelűs közbevetése: „előtte megírja (csak példának mondom, / mondhatnék mást is) a Faustot.” Hivatkozott kiadás, Uo.
- 53 Hivatkozott kiadás, 35.
- 54 Ezekhez ld. bővebben: NYERGES Gábor Ádám, *A sziklamászó és a hegy (Orbán Ottó metairódmű mono- és dialógjairól)*, Alföld, 2017/4., 53–64.
- 55 Hivatkozott kiadás, 14.

Nyerges Gábor Ádám (1989, Budapest): író, költő, szerkesztő (Apokrif, Art7), az ELTE BTK 1945 utáni magyar irodalom doktori programjának fokozatszerzés előtt álló hallgatója. Legutóbbi verseskötete: *Berendezkedés* (2018, PRAE.HU).